

Zondag 6 oktober 2019, 10.30u., Pauluskerk

lezing Oude Testament: Genesis 2: 15 - 17 en 3: 1 - 9

lezing Nieuwe Testament: Mattheus 4: 1 - 11

uitleg en verkondiging

Zusters en broeders, gemeente van Onze Heer Jezus Christus, Geneigd tot alle kwaad ? Over die oude, maar o zo actuele vraag uit de catechismus, vanmorgen. Zijn wij mensen inderdaad geneigd tot alle kwaad ? Kwaad aan onszelf, aan elkaar, aan de aarde. Je hoeft helemaal niet een somber of zwartgallig mens te zijn om een dergelijke vraag in je te laten opkomen. Kwaad in de wereld van gisteren ? Ja. Kwaad in wereld van vandaag ? Ja. Meer dan genoeg aanleiding voor zo'n vraag, denk ik. Zie alle terechte grote zorgen om de toekomst van de aarde, de hele klimaatdiscussie, alle klimaatmarsen, de stikstofdiscussie in Nederland.

Ergens diep in ons collectieve bewustzijn zweven de beelden over hoe wij onszelf als mensen moeten zien en waartoe wij wel of niet in staat zijn. Het aloude beeld van Thomas Hobbes bijvoorbeeld. Ooit, zegt hij, heeft er zoiets bestaan als een natuurlijke toestand, waarin wij mensen helemaal vrij zijn zonder de dwang van wetten en regels, maar waarin wij elkaar ook zonder ophouden naar het leven staan. Een staat van voortdurende oorlog, oorlog van allen tegen allen. De ene mens is de andere mens een wolf, zegt Hobbes. Tenzij, wij worden gedwongen onze vrijheden op te geven en samen te werken doordat wij onze macht tot geweld toevertrouwen aan een andere macht. De Leviathan, die over ons allemaal heerst, voor ons aller bestwil. In dat soort beelden over ons mensen heeft het Westen lang gedacht. Tot en met iemand als Freud, die de beschaving vooral zag als de temmer van onze basisinstincten. Ook het verhaal uit Genesis vanmorgen is eeuwenlang langs dat soort basislijnen uitgelegd. Gezien als het verhaal van de menselijke "zondeval". Daarmee kwam alle ellende in de wereld, en dan vooral door toedoen van Eva en haar seksegenoten. De laatste tijd worden die "oerverhalen" en "oerbeelden" steeds meer weersproken. En op goede gronden, denk ik. De primatoloog Frans de Waal schrijft in zijn prachtige boek "Mama's laatste omhelzing. Over emoties bij dieren en wat ze zeggen over onszelf", dit: "Ik vind het ongelooflijk, dat we nog steeds vallen voor Freud en Lorenz, om nog maar te zwijgen van Hobbes, als we het over onze evolutionaire achtergrond hebben. Het idee, dat we alleen optimaal sociaal gedrag kunnen bereiken door de biologische aard van de mens te onderdrukken, is achterhaald". Volgens De Waal is leven in een groep onze belangrijkste strategie om te overleven. "Primateen zijn erop gebouwd om sociaal te zijn, om zorgzaam voor elkaar te zijn (...). Hetzelfde geldt voor ons". En ook iemand als Rutger Bregman stelt serieuze vragen bij de waarheid van onze

oerbeelden. In zijn boek "De meeste mensen deugen" heeft hij het over een "massa-psychogene ziekte". Wij overtuigen onszelf van onze eigen slechtheid. Als je gelooft, dat de meeste mensen niet deugen, ga je elkaar ook zo behandelen en haal je juist het slechtste in elkaar naar boven, zegt Bregman.

Meer dan reden dus, lijkt mij, om opnieuw stil te staan bij die oude vraag: zijn wij mensen geneigd tot alle kwaad? Vooral ook, omdat ik beiden - De Waal en Bregman - zo graag wil geloven. Maar tegelijk constateer, dat het kwaad, groot en klein, op aarde er nog altijd is. Volop. Oorlog, uitbuiting van elkaar en van de natuur, armoede, schulden, competitie, haat en nijd? Hoe komt het, dat wij mensen kwaad doen? Het is die vraag waarop de oude bijbelschrijvers van Genesis een antwoord proberen te vinden. En wat zou je eraan kunnen doen om dat kwaad zoveel mogelijk te voorkomen? Over die vragen, wil ik proberen vanmorgen een beetje licht te laten schijnen. En ik doe dat in vier blokjes.

Allereerst dit. Het verhaal in Genesis gaat niet over "de zondeval". Haal dat eens even uit uw systeem. Er zo naar kijken zet de hele zaak op het verkeerde been. Genesis 2 tot en met 4 gaan over iets heel anders. Zij gaan over de vraag van jullie en mijn verantwoordelijkheid als mens. Genesis 2 en 3 over mijn verantwoordelijkheid voor mijn eigen leven. "Jahwe, God, riep de mens en zei tegen hem: waar ben jij?" Genesis 4 - Kain en Abel - over mijn verantwoordelijkheid voor een ander. "Jahwe zei tegen Kain: waar is Abel, jouw broer?". Dat is een. Nu terug naar de vraag: hoe het komt, dat wij mensen kwaad doen? Daarvoor moeten we naar het begin van beide verhalen van vanmorgen. Genesis 3 begint met: "Van alle in het wild levende dieren die Jahwe, God, gemaakt had, was de slang het sluwst". En Mattheus zegt: "Daarna werd Jezus door de Geest meegevoerd naar de woestijn, om door de duivel op de proef gesteld te worden". Met de figuren van de slang en de duivel maakt de bijbel iets heel wezenlijks duidelijk over hoe het met het kwaad op aarde en onze neiging daartoe is gesteld. Namelijk, dat wij mensen weliswaar verantwoordelijk zijn voor ons doen en laten en dus ook voor ons kwade doen en laten. Maar ook weer niet helemaal. Op de een of andere manier komt het kwaad, volgens de bijbel, ook van buiten ons mensen. Het kwaad is iets dat vaak groter en sterker is dan ikzelf. Dat mij overkomt of waarin ik verwickeld raak. Of ik er op inga, dat is uiteindelijk mijn verantwoordelijkheid als mens, ja. Maar dat het bestaat, daarvoor ben ik maar ten dele verantwoordelijk. Er is ook nog zoiets als slangen en duivels buiten mij. De systemen, die over ons regeren: ambtelijk, bancaire, politiek, noem maar op. Dat is wat de bijbel zegt over de vraag naar de oorzaak van het kwaad. Ik ben er als mens niet helemaal zelf voor verantwoordelijk.

Twee. Hoe gaat de opbouw van dat kwaad dan in zijn werk ? Daarvoor moeten we weer bij Genesis terecht. En de bijbelschrijver laat op een prachtige manier zien hoe dat werkt, dat wij mensen op kwaad ingaan. Hoor maar. "Hij - dat is de slang - zei tegen de vrouw: "Is het waar, dat God gezegd heeft, dat jullie van geen enkele boom in de tuin mogen eten ?" Suggestiever kan het haast niet. En voor je het weet, zit je erin gevangen, zoals met alle suggestie. Want is dat wat God gezegd heeft ? Nee, helemaal niet. God heeft juist iets heel anders gezegd: "Van alle bomen in de tuin mag je eten, alleen niet van de boom van goed en kwaad. Wanneer je daarvan eet, zul je onherroepelijk sterven". En prachtig laten de bijbelschrijvers dan zien hoe suggestie uitwerkt. Want de vrouw wordt zó meegezogen in de voorstelling van zaken van de slang, dat zij zegt: "We mogen de vruchten van alle bomen eten, behalve die van de boom in het midden van de tuin. God heeft ons verboden van de vruchten van die boom te eten of ze zelfs maar aan te raken; doen we dat toch, dan zullen we sterven". Heeft God inderdaad gesproken over "niet aanraken" ? Nee. Heeft God gesproken over "de boom in het midden van de tuin". Nee. En dan rondt de slang met een derde, definitieve klap zijn suggestieve werk af: "Sterven ? Jullie zullen helemaal niet sterven ! Integendeel. God weet, dat jullie de ogen zullen open gaan, zodra je ervan eet. Dat jullie dan als goden zullen zijn en kennis zullen hebben van goed en kwaad". In één klein, sluw, suggestief gesprekje is de slang erin geslaagd heel Gods bedoeling met de mensen, ten leven: je mag eten van alle bomen in de tuin, 180 graden te draaien en te verwringen tot een streng verbod, ten dode toe. Daarmee begint het kwaad, zegt de bijbel. Altijd. Met halve waarheden en verdraaiingen. Met leugens en bedrog, met het verspreiden van illusies, tegenover jezelf en tegenover een ander.

Drie. Wat wil de bijbelschrijver ons nu duidelijk maken met dit prachtige kleine mini-drama over de vraag naar het kwaad ? Ik denk dit. Als je vraagt naar de oorzaak van het kwaad, dan geven mensen meestal twee verklaringen. De eerste is: het ligt aan de wil van ons mensen. Als wij mensen maar wilden, dan zouden we met z'n allen veel beter kunnen zijn. En dat is op zichzelf niet onwaar, denk ik. Maar als je naar de praktijk van het leven kijkt, dan lijkt het erop, dat het kwaad vaak veel sterker en machtiger is dan alle menselijke wil bij elkaar. Denk maar aan de onvoorstelbare moeite die het kost om iets van een aanpak voor elkaar te krijgen om het klimaatprobleem werkelijk aan te pakken. Hoe vaak heb je zelf niet gevoel, dat je in kwaad wordt meegezogen ? En niet alleen vaak, eigenlijk voortdurend. Het gebeurt je, van buitenaf. Denk maar aan de slang en de duivel. De tweede verklaring zegt: wij mensen komen tot kwaad, omdat we in wezen trots en ongehoorzaam zijn. Wij steken God naar de kroon en daarom gaat het mis. Het oude verhaal van de "superbia", de menselijke

hoogmoed. Maar als je gelooft, dat God je heeft gemaakt, goed gemaakt, gewild, hoe zit dat dan met die trots ? En bovendien, trots is niet een oorspronkelijke manier van denken en doen. Het is altijd een reactie, een reactie van mensen die zich op de een of andere manier minderwaardig, niet erkend, niet gewaardeerd voelen in hun leven. Ze deugen niet echt, denk ik, die twee verklaringen. Maar welke dan wel ? Ik denk, dat de bijbelschrijvers ons proberen duidelijk te maken, dat we eens moeten ophouden met al die huis-, tuin- en keukenverklaringen voor het kwaad. Zo van: als we nou maar een beetje meer over onszelf nadenken, een beetje meer wilskracht tonen, een beetje meer spijt hebben over wat we fout doen, dan komt het allemaal wel goed. Heus. Als je ook maar iets wilt begrijpen van het kwaad, hou dan eens een keer op jezelf wijs te maken, dat kwaad ontstaat uit kwade wil van mensen. Dat klopt niet of alleen maar aan de oppervlakte. Dan kijk je niet goed, zegt de bijbelschrijver. Wil je het probleem van het kwaad begrijpen, dan moet je mensen in de allereerste plaats zien als bedrogen. Als misleide schepselen. Als slachtoffers van de verleiding van slangen en duivels. Ze beloven je de hemel op aarde. Ze spiegelen je voor, dat je alleen zo de weg vindt naar het geluk. En hoe verder je die weg opgaat, hoe meer je merkt, dat je inderdaad vindt wat ze beloven. Alleen geen geluk. Net als met die vrouw en die man - wij dus -, daar in de tuin van Eden. Er gebeurt wat de slang hen beloofde: hun ogen gaan inderdaad open. Alleen het resultaat is, dat elke relatie die een mens nodig heeft om überhaupt te kunnen leven wordt verbroken. Ze zoeken het geluk, maar ze raken diep vereenzaamd, totaal alleen. Je voelt je plotseling "naakt". Je hebt plotseling iets te verbergen voor elkaar. Want je weet maar nooit met mensen. Ze verbergen zich voor elkaar, achter een schort van vijgenbladeren. En daar zit je dan. Bang, alleen, van God en van mensen verlaten, een hele reeks illusies rijker. Omdat je je diepste verlangen naar geluk, naar God, naar elkaar, naar beloofd land, naar Koninkrijk van God, hebt laten vullen met bedrog, met nep, met illusies. Dat mensen genoeg nemen met nep, met illusies, de illusie bijvoorbeeld, dat geld of rijkdom je uiteindelijk gelukkig zouden kunnen maken, de illusie bijvoorbeeld, dat jijzelf het uiteindelijke doel bent van jouw leven, dat is, volgens de bijbel, de belangrijkste oorzaak van het kwaad in onze wereld.

Vier. Hoe voorkomt een mens het kwaad ? Daarover gaat het in het gedeelte uit Mattheus. Jezus wordt aan het begin van zijn levenswerk op zichzelf teruggeworpen. In de woestijn. Dat betekent in de bijbel: complete verlatenheid, je staat er alleen voor. Al die plaatsen en momenten in jouw eigen leven, waarop je als mens gedwongen wordt om er bij stil te staan wat jij nou echt waard bent, wat jouw leven nou echt waard is. Gezet voor de vuurproef van de drie grote illusies in ons mensenleven, volgens Mattheus. Het eerste, dat de bijbel

aangeeft om het kwaad te voorkomen is dit: trap er niet in en prik ze radicaal door, al die verleidelijke illusies, al die zogenaamde wegen naar het geluk. De gedachte bijvoorbeeld, dat je als mens het geluk zou kunnen vinden op je individuele eentje. Niet rekenen met het leven en de belangen van een ander. Vooral aan je eigen belangen denken en dan op een heel materialistische manier: gewoon van elke steen brood - of geld - maken. De gedachte bijvoorbeeld, dat je het geluk zou kunnen vinden door wel met een ander rekening te houden, maar dan alleen maar voor zover je hem of haar kunt gebruiken voor je eigen belangen. Dat mensen jou "op hun handen moeten dragen". Precies wat wij zien gebeuren bij veel politici en leiders heden ten dage. Zij dienen niet hun landen, wat ze ook beweren of zeggen. Zij dienen vooral zichzelf en gebruiken landen om dat voor elkaar te krijgen. De gedachte bijvoorbeeld, dat je het geluk kunt vinden, als je alle macht op aarde zou hebben, alle koninkrijken van de wereld. De suprematie over de hele aarde, alles van jou en voor jou. Als je alle mensen zou kunnen dwingen jouw wil te doen, door ze te manipuleren of te onderdrukken. En weer: je krijgt wat je wilt. Heus. Dat lukt. Alleen aan al dat geweld en macho-gedrag gaan onze samenlevingen uiteindelijk kapot. Zie de geschiedenis van de afgelopen dertig, veertig jaar tot en met Trump en Brexit en Bolsonaro's van deze wereld.

Tot slot. Zijn wij mensen geneigd tot alle kwaad ? Het lijkt mij door en door bijbels om op die vraag voorzichtig ja te zegge. Maar er tegelijkertijd van dag tot dag een totaal ander verhaal bij te vertellen, net zolang tot dat diep en door en door in onze vezels en genen zit. En volgens mij is dat precies wat ook Frans de Waal en Rutger Bregman beogen. De catechismus zegt op de vraag: zijn wij mensen geneigd tot alle kwaad, letterlijk: "ja, tenzij wedergeboren door de Geest". En om dat tenzij gaat nou juist. Dáárop ligt de nadruk, dat wij mensen daartoe in staat zijn, niet op onze neiging tot het kwaad. Het verhaal uit Genesis denkt in diezelfde lijn. Om het kwaad te voorkomen geeft het verhaal dit aan: "Jahwe, God, bracht de mens dus in de tuin, om die te dienen en te behoeden". Dienen en behoeden, dat zijn de twee ijkpunten, die de bijbel meegeeft om onze samenleving leefbaar, bewoonbaar, herbergzaam te houden, dwars tegen alle korte termijn- en eigen belang-denken in. In dienen klinkt voor het Hebreeuws iets mee van laag bukken, van buigen voor en over de aarde, voor en over de mensen in onze samenleving. Ik, mens, ben geen god, maar wordt mens door mij dienstbaar, ondergeschikt te maken aan de aarde, aan mijn samenleving. In behoeden klinkt voor het Hebreeuws iets mee van hooghouden, omhoogsteken, van groot maken. Ik, mens, ben geen god, maar wordt mens door een ander, mijn medemens, mijn medeschepselen hoog te houden, groot te maken. Een ander groot maken en niet klein. Dat soort dienen en behoeden heeft Jezus tot in zijn uiterste

consequenties in praktijk gebracht. En Hij vond niet de dood, het sterven, maar het leven. God vinden, het geluk vinden, gaat uiteindelijk nooit rechtstreeks, maar altijd via een ander. Dat is de grote, bijbelse crux. De bijbel, Genesis, Mattheüs, ze zijn één grote uitnodiging, één groot appel op óns allemaal om datzelfde te doen, om te leven als mens en niet als god. En waar mensen dat doen, dienen en behoeden, dat is heelmaken en niet splijten, daar wordt de aarde, daar worden onze samenlevingen, daar wordt Nederland, van een dode woestijn met akkers zonder leven tot een bloeiende tuin van Eden. Amen.

D.J. Couvée, Pauluskerk, Rotterdam, 6 oktober 2019